

OBRAZAC OSNUTKA PRVIH MUZEJA U ZAGREBU

DR. ŽARKA VUJIĆ

Filozofski fakultet, Zagreb

Katedra za muzeologiju

UVOD, ILI O INSPIRATIVNOSTI STAVOVA MICHELA FOUCAULTA

Opredijeliti se na kraju 20. stoljeća za istraživanje i interpretiranje tema u sklopu povijesne muzeologije i tako se suprotstaviti onima koji okretanje prošlosti smatraju besplodnim i nepotrebnim poslom, moguće je samo ako odlučimo iskušavati i primjenjivati nove pristupe. Pa tako i provokativne misli francuskog filozofa i povjesničara znanosti Michela Foucaulta. Prije svega podsjećamo na njegovu sjajnu definiciju intelektualca koja je nama poslužila za određivanje današnjih zadaća muzeologa koji se opredijelio za istraživanje prošlih muzeoloških fenomena. Dakle, parafraza spomenute definicije glasila bi ovako: "Posao muzeologa na području povijesne muzeologije trebao bi se sastojati u tome da pomoću analize povijesnih muzeoloških pojava preispituje očiglednosti i dosada uspostavljene postavke, dovodi u pitanje dosadašnje navike, načine djelovanja i mišljenja, razbija uobičajene jednostrane pristupe, pa i prerađuje mjeru pravila nastanka institucije muzeja..."¹. Podjednako inspirativnim u posljednjih nekoliko godina pokazalo se i Foucaultovo inzistiranje na povijesti uspostavljenoj na genealoškom čitanju događaja, otkrivanju niza kojemu pripadaju, spoznavanju uvjeta nastanka, uočavanju njihove

pravilnosti ili, bolje rečeno, nepravilnosti, međusobne zavisnosti, prekida i mijene. To je povijest u kojoj se zrno događanja mora iscijediti do kraja². Takvu je povijest E. Hooper Greenhill, prva muzeologinja koja je Foucaultove postavke prenijela na fenomene i teme povijesne muzeologije, nazvala aktivnom ili djelotvornom poviješću. Na suprotnoj je strani tradicionalna povijest koja se na području povijesti muzeja pokazala kao preuzimanje postojećih suvremenih odnosa i modela muzejske prakse, njihovu uočavanju koliko je dalje u povijesti moguće i, napokon, identificiranju daljnjega lineranog razvoja³. Nepobitna je istina da je većina dosadašnjih priloga o povijesti sabiranja i muzeja u Hrvatskoj, gdje se, između ostalog, biskupi za čijeg su djelovanja nastali inventari riznica uspoređuju s ravnateljima muzeja a epiografski rad renesansnih humanista s pisanjem muzejskih inventarnih kartica, nastala upravo na zasadama te tzv. normalne povijesti muzeja. A ona nužno zahtijeva, kako bi to Foucault rekao, reproblemiziranje i upravo na tragu toga djelatnog reproblemiziranja valja shvatiti i ovaj prilog posvećen interpretiranju nastanka prvih muzeja u Zagrebu u 19. stoljeću. Naime, već je usputno sažeto sagledavanje dosada poznatih faktografskih podataka ukazalo na postojanje određenog obrasca⁴. Tijekom daljnjeg čitanja pokazao se on obrascem nastanka u obliku mijene muzejskih koncepata. No, prije nego li ga prikažemo u svoj njegovoj složenosti i zanimljivosti, ukratko ćemo opisati ono što bismo uvjetno mogli nazvati prethodnicama javnih muzeja u Hrvatskoj.

PRETHODNICE JAVNIH MUZEJA U HRVATSKOJ

Hrvatska muzejska zajednica s ponosom je prije nekoliko godina istaknula i odmah

usvojila 1750. godinu kao godinu osnutka, citiramo, "prve službene muzejske zbirke" i tom je godinom "pomaknut datum osnivanja muzeja na našem tlu."⁵ No, ova pojava nesumnjivo zahtijeva dodatna tumačenja i oprez. Jer, bila je zapravo riječ o lapidariju splitskog nadbiskupa Pacifica Bizze, oblikovanom od uzidanih ulomaka iz obližnje starokršćanske Salone i uspostavljenom u atriju nadbiskupske palače. Don Frane Bulić izričito kaže da ga je nadbiskup podigao o svom trošku⁶. Dakle, bila je ipak riječ o privatnoj zbirci organiziranoj u crkvenoj palači. No, lapidarij je nosio i formalni naslov *Museum archiepiscopale Spalatium*, koji je, prema svemu sudeći, bio presudan u interpretaciji. Jer, priznajmo, otkriće nije pratilo solidnije faktografsko istraživanje izvora⁷, a tumači su potpuno zaboravili i stotinjak godina starije primjere nazivanja lapidarija muzejem na našoj obali⁸. Osim toga zaboravljeno je i navođenje dokaza u prilog otvorenosti te zbirke javnosti. Dakako da smo osjetljivi na tu karakteristiku opisane zbirke jer su otvorenost i dostupnost zbirci svim građanima i korištenje njima za obrazovanje bile osnovna obilježja modela javnog muzeja stvorenog tijekom Francuske revolucije, dakle na kraju 18. stoljeća, a mi smo jednu od njih uočili ni manje ni više nego gotovo pola stoljeća prije toga. Iz ovih nekoliko detalja moguće je zaključiti da ćemo opisanu splitsku muzeološku pojavu (jer bile su vidljive sve tri muzeološke funkcije!), koja je nastala na tragu višestoljetnoga humanističkog odnosa prema baštini na našoj obali (osobito osnaženog u klasicizmu), ipak morati iznova istražiti i interpretirati želimo li da nas u Europi ozbiljno shvate i uključe u svoje preglede povijesti muzeja.

Zanimljivo je da je i maršal Marmont, glasoviti guverner Ilirskih provincija tj. hrva-

tskih zemalja južno od Save pod vlašću Francuza, u Puli početkom 19. stoljeća, u skladu s društveno-kulturnim prilikama u kojima se našao, potaknuo osnutak ne javnog muzeja, već upravo lapidarija. Nije imao ni vremena ni snage (Foucault bi rekao ni moći) produžiti niti mreže muzeja koja se širila Europom zajedno s Napoleonovim osvajačkim ratovima sve do Hrvatske. Nova vlast započinjala je organizaciju života oprezno, s reformama uprave, novčarstva, školstva. Podršku za svoje djelovanje, kako to ističe prof.dr. J. Šidak⁹, imala je u vrlo malom krugu imućnijih i obrazovanih građana i prema njegovu sudu rijetki su oni pojedinci iz redova pristaša francuske uprave koji se mogu ubrojati u prethodnike narodnog preporoda a koji je u Hrvatskoj započeo stvarati temeljne nacionalne znanstvene i kulturne institucije, pa tako i muzeje. Glede Marmontova lapidarija u Puli, ističemo detalj o kojemu nismo dosada razmišljali. Naime, sve dosada poznate zbirke kamenih ulomaka na našem Jadranu (od one D. Papalića u Splitu do I. Luke Garanjina u Trogiru) bile su smještene u privatnim ili crkvenim palačama, dok je lapidarij u Puli uspostavljen u javnom spomeniku rimske arhitekture - Augustovu hramu. Dobro znane binarne opreke kao privatno i javno te zatvoreno i otvoreno očevidno, trebalo bi primijeniti i na tom primjeru, no tek bi daljnje istraživanje pokazalo jesu li i posvema točne.

Napokon, dominacija sabirateljskog oblika lapidarija na našoj obali dovesti će i do osnutka Muzeja starina ili Arheološkog muzeja u Splitu 1820. godine kojeg, unatoč svim njegovim organizacijskim problemima (zbirke starina započele su u njemu prebivati tek pola stoljeća po osnutku) nikako ne možemo smatrati prethodnicom već našom prvom muzejskom ustanovom koja je preživjela sve

do naših dana.

Njoj nikako ne možemo prisposodobiti Narodni muzej u Zadru koji je ostao više na razini muzeološke institucije, dakle na razini koncepta, nego li stvarne ustanove. Napokon, dok ispisujemo taj naziv, mislimo o tome kako je on zapravo netočan. Jer, gdje se uopće, u kojem dokumentu, pojavljuje naziv te muzeološke institucije na hrvatskom jeziku? U pismu Šibenčanina Antuna Marinkovića Nikoli Tommaseu u Firencu 1828. godine spominje se ideja o stvaranju "*un museo provinciale*" koji bi se uspostavio na temelju prirodoslovne građe - minerala, životinjskih i biljnih vrsta - Dalmacije¹⁰. Marinković spominje i postojeću zbirku portreta glasovitih Dalmatinaca koju je u zadarskom liceju uspostavio slavni Appendini, a sve ne bi li pobudio "*l'amore della patria gloria*". Osobit zamah osnutka pokrajinskog muzeja nastupio je poslije proglašenja austrijskog namjesnika generala Vettera von Lilienberga 1832. godine. U njemu on poziva narod Dalmacije na skupljanje i obradu prirodnih dobara, industrijskih proizvoda i starina za *Museo nazionale* koji se osniva u Zadru kao središtu pokrajine. Dakle, Dalmacija tada još službeno komunicira na talijanskom jeziku te je prostorno i duhovno razdvojena od ostatka Hrvatske. A ista vlast koja potiče nastanak muzeja već je prije toga odvozila baštinu s tog područja u svoju prijestolnicu. Stoga se nameće pitanje znači li to pristajanje strane vlasti uz projekt Narodnog muzeja Dalmacije, jer tako bi ga bilo najprimjerenije nazivati, zapravo inteligentno kontroliranje institucije koja bi mogla pomoći promišljanju identiteta pokrajine, i to, možda, unutar cijelog hrvatskog prostora? Nadzirati osvještavanje identiteta svakako je bilo mudrije nego li djelovati zabranama. No, umjesto zabrana moglo se protiv projekta udružiti i

dobro poznate činjenice: nedostatak stalnih financija, prostora, stručnog osoblja itd. Tako je Narodni muzej Dalmacije ostao tek na stvaranju zbirki, kasnije pomalo izgubljenim i rasutim u zadarskom liceju.

Sve nabrojane pojave vezane su uz prostor istočne obale Jadrana i predstavljaju muzeološke projekte karakteristične za određeno kulturno-povijesno vrijeme i prostor u kojem se još nije promišljalo o Hrvatskoj kao cjelini. Tek će Ljudevit Gaj kao idejni začetnik Narodnog muzeja u Zagrebu u poznatom programskom članku o Društvu prijateljah narodne izobrazbenosti ilirske, obraćajući se u njemu caru i kralju u Beču, progovoriti o stanovnicima "zakonito udružene kraljevine Dalmatinske, Horvatske i Slavonske" kao vijernim Ilirima za koje napokon treba osmisliti gospodarski, znanstveni i kulturni napredak. Stoga projekt osnutka Narodnog muzeja u Zagrebu ima osobito značenje u povijesti muzeja u Hrvatskoj i njemu smo posvetili iduće poglavlje.

NEDOVRŠENI PROJEKT NARODNOG MUZEJA U ZAGREBU

Istraživanje postanka Narodnog muzeja u Zagrebu ili samo našeg Mus(z)euma, kako su ga nazivali ondašnji građani, zahtijeva više nego li istraživanje i jedne druge naše muzejske ustanove primjenu, rekli bismo u duhu Foucaulta, arheološkog postupka odnosno pomno iskopavanje i interpretiranje čitavih naslaga te kulturne tvorevine. Prava genealogija te naše muzejske ustanove, unatoč brojnim pisanim priložima, katalogima te osobito posljednjem Zborniku radova znanstvenog skupa održanog prigodom proslave 150-godišnjice Muzeja, nije još napisana i onaj koji se na to odluči morat će uložiti doslovce herojski napor. Napokon, možda i ova nova interpretacija svojom provoka-

tivnošću potakne brže donošenje odluke o mogućem monografskom prikazu. Interpretaciju smo temeljili na poznatim i većinom objavljenim podacima. Oni govore da je koncept Narodnog muzeja u Zagrebu rođen kao i brojni tadanji srednjoeuropski nacionalni muzejski projekti na devetnaestostoljetnom razvoju samosvjesti pojedinih

ma muzejska je institucija imala važno mjesto. No, raspored odnosa i snaga, raspored moći očito se razlikovao u Budimpešti i Zagrebu. Mađarska je svoj Narodni muzej dobila već 1802. godine (financijski i donacijama predmeta pripomogli su, dakako, i Hrvati) i zadržala ga sve do danas, a Zagreb je tridesetak godina čekao na formalnu po-

Palača Drašković - Narodni dom. Foto: J. Vranić, 1965.

Fototeka Muzeja grada Zagreba

nacija i njihovoj želji za oblikovanjem vlastitog identiteta ("da se što brže narodnost naša na neporušljive stupe podupre"), no istodobno i na prosvjetiteljskim idejama o promicanju i razvoju znanosti, ali dakako na domaćem tlu ("pravi i temeljiti domaći nauk") i na hrvatskom jeziku ("u narodnom jeziku ilirskom")¹¹. Ljudevit Gaj osobito se u oblikovanju programa narodnog napretka, i to stvaranjem središnjih kulturnih i znanstvenih ustanova i pojava u Zagrebu, oslonio na mađarsko Učeno društvo, konceptualno rođeno još krajem 18. stoljeća¹². U oba progra-

tvrdi pravila i uspostavu muzeja kao državne ustanove. Predmete se, doduše, u domoljubnom žaru počelo prikupljati i prije Gajeva programa, a pogotovo nakon 1841. godine, kad je brigu o muzeju preuzelo Hrvatsko - slavonsko gospodarsko društvo. Zbirke muzeja prvi su put prikazane javnosti 1846. godine u palači grofa Draškovića, gdje su bile smještene sve osnovane nacionalne institucije i na neki način možemo reći da smo tu godinu priznali godinom osnutka Narodnog muzeja i to upravo poradi uočenih svih triju muzeoloških funkcija - zaštite

(sabiranje i fizička zaštita, inventiranje), istraživanja (prvi znanstveni prilozi na hrvatskom jeziku vezani uz terenska istraživanja i prikupljanja građe za muzej) te komunikacije (brojni posjeti građanstva). Palača je nosila znakoviti naziv - Narodni dom, pa već i to spontano odabrano ime govori o novom kulturnom programu, uspostavljenom na institucijama otvorenim svima za pouku i za osvješćivanje nacionalnog identiteta. No stjecajem političkih i društvenih okolnosti (između ostaloga, dogodio se rat s Mađarima, a Bachov je apsolutizam stegnuo obruč oko razbuđenih naroda Monarhije itd.), zbirke muzeja nikada nisu zajedno zaživjele u sklopu samostalne državne institucije i nikada nisu dobile cjeloviti muzejski prostor. Jer, kad je napokon u ožujku 1866. godine car potvrdio pravila Muzeja kao zemaljskog zavoda pod upravom Akademije, institucija se definitivno podijelila na Prirodoslovni i Arheološki odio, razdvojila zbirke prostorno, a zapravo i organizacijski. I premda je bila riječ o naslovnim odjelima jednog muzeja, sav kasniji razvoj do kraja 19. stoljeća, uzimajući u obzir novi Zakon o uređenju Narodnog muzeja u Zagrebu iz 1878. godine kao i kasnije čvrsto povezivanje odjela s pojedinim katedrama na Sveučilištu, zahtijeva objektivno sagledavanje i u konačnici vodi priznanju kako projekt Narodnog muzeja u Zagrebu nije u potpunosti ostvaren. Razloge možda ponajbolje možemo iznijeti primjenjujući provokativne misli Michela Foucaulta o povijesti kao istraživanju odnosa snaga i odnosa moći. Podsjećamo, za Foucaulta je moć ona snaga koja proizvodi stvari te stvara diskurse znanja. Napokon, moramo reći kako koncept muzeja kao javne institucije smatramo upravo diskursom imanentnim kraju 18. odnosno početku 19. stoljeća. Što se tiče kreativnog duha skrivenog u

sili moći, zanimljivo je kako i Ljudevit Gaj u svom preporodnom programu govori o potrebi sjedinjenja duhovnih moći hrvatskog naroda. Na političkoj razini to je sjedinjenje i za Habsburšku monarhiju i za Ugarsku bilo opasno i stoga toliki oprez i nadasve otpor prema osnutku preporodnih institucija kao institucija moći koje čak već i u samim nazivima nikako nisu smjele istaknuti pridjev hrvatski odnosno ilirski. Stoga i Gaj u programu kad govori o napretku znanosti, naglašava da je iz njih isključio i teologiju i politiku i pouka o njima neće biti davana. Jer, teologijom se bavila crkva, a politika je bila najspornije i najopasnije područje djelovanja i ukoliko se željelo potaknuti u cara razumijevanje za napredak kulture i znanosti, moralo se odmah jasno i javno odreći politike. Ipak, ni to nije moglo otkloniti pritiske i otpore koji su dolazili kako iz Beča tako i iz Budimpešte i svakako njih valja istaknuti kao one koji su imali ponajveći udio u rastakanju plodonosne moći. Ponajbolje to opisuju riječi našeg velikog prirodoslovca Spiridona Brusine, zapisane krajem 19. stoljeća: "znam opet iz prošlosti i sadašnjosti, da su nam naši dobri gospodari uvijek klipove pod noge bacili, prečili dok su goder mogli svaki napredak, a da nas zatim uzmognu bezprimjernom bezobzirnošću krstiti inferijornom rasom."¹³ No, svojevrstan otpor stvaranju djelotvorne mreže snaga na društveno - kulturnoj razini svakako je mogao predstavljati i znatan broj tadanjih kulturnih udruženja kojima su se interesi i djelovanje, pa i članstvo, preklapali. Primjerice, čak su dva društva sebe vidjela kao ona unutar kojih su se razvijale zbirke Narodnog muzeja (i Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo i Društvo za povjestnicu jugoslavensku i starine)¹⁴, a važno je bilo i treće - Društvo akcionara Narodnog doma koje je posjedovalo i prostor zbirki muzeja.

Zasigurno je sama vlast svjesno odugovlačila s ujedinjenjem svih tih društava, no zanimljivo je da su i preporoditelji inzistirali na njihovu umnoženom stvaranju koje je dodatno otežavalo djelotvornost. Valja uzeti u obzir i riječi kasnijeg ravnatelja Arheološkog odjela muzeja Šime Ljubića koji je rekao da je "sve zapinjalo navlastito o tom, što su se ta društva medju sobom za prvenstvo otimala."¹⁵

No čini se da je moguće govoriti o sukobu snaga koji je otežavao stvaranje jedinstvene duhovne moći i na mikrorazini. Mislimo pritom na sukobe pojedinaca aktivno uključenih u prikupljanje i istraživanje muzejske građe i oblikovanje muzeja. Dogodilo se da je sačuvano dosta dnevnčkih zapisa, osobnih iskaza i arhivskih dokumenata glavnih sudionika društvenog i kulturnog preporoda i stoga nije nemoguće ocrtati pojedine osobnosti i njihove međusobne odnose. No, osobne sukobe snaga i interesa možda ponajbolje prezentira sukob između Ljudevita Vukotinovića, preporodnog književnika, političara i prirodoslovca, i Mijata Sabljara, prvog pravog kustosa Muzeja, pravog zaljubljenika u skupljanje i čuvanje baštine, te prema svemu sudeći i prvog hrvatskog muzeologa. Sabljar je, čini se, morao posve napustiti rad u Muzeju 1857. godine i kad se 1862. godine vratio poslu, zatekao je pravi kaos u organizaciji i zbirkama. U međuvremenu se njegov "protivnik" Vukotinović brinuo samo za prirodoslovnu građu, a dopustio je da se arheološka i numizmatička zbirka te knjižnica i arhiv potpuno zapuste. U svojem viđenju povijesti nastanka Narodnog muzeja u Zagrebu Vukotinović opisuje Sabljara kao marljiva i poštena čovjeka, no za njegove zbirke ruda kaže da su "mogle se slabo upotriebiti, one naime koje nisu kidane, neoštećene i potpune; kamenje pak gotovo nijedno, jer ono bijaše

maleno i bez svakog formata"¹⁶. Dapače, iz opisa se čini da je Vukotinović daleko bolje mogao privatno i stručno razgovarati sa Sabljarovim bratom Antunom, također umirovljenim časnikom, rodoljubom i skupljačem, o kojem naša javnost nije još ni obaviještena. S druge strane svjetlo koje na Vukotinovića bacaju kako Sabljarova objavljena spomenica o stanju u muzeju iz 1863. godine tako i Popis manjkova, potpuno je blijedo. Zapravo oba ova dokumenta¹⁷ teško terete Vukotinovića i prikazuju ga kao nedorasloga službi muzejskog kustosa u punom značenju te riječi. Napokon, objavljeni spisi oslikavaju nepovjerenje i napetost koja je između ove dvojice vladala. Vukotinović je tako otvoreno Sabljaru pokazivao da ga "u muzeju rado nevidi". Iz svega spomenutog postaje sasvim jasno što smo mislili kad smo spomenuli problem odnosa snaga na mikrorazini i zasigurno ne treba zanemariti njihov udio u rastakanju uspostave djelotvorne moći koja bi donijela kulturni napredak (Nažalost, i danas se susrećemo sa sličnim snagama!). Pridodamo li opisanim otporima i snažan razvoj i osamostaljenje pojedinih znanosti koji je svoj preslik imao i u postanku specijaliziranih muzejskih ustanova, shvatit ćemo zašto nije u potpunosti uspio projekt Narodnog muzeja u Zagrebu. Dakle, u trenutku kad su posvećena njegova pravila i on postao državnim ustanovom, razdvojio se na tako čvrste odjele - Prirodoslovni i Arheološki - koje nije bilo moguće ni predmetno ni prostorno spojiti u idućim desetljećima. Prema osobnim istraživanjima posljednje takovo nastojanje bilo je ono iz 1938. godine kad su već u Tehničkom odjelu Banovine izrađivani nacrti za muzejsku palaču (trebali su se u nju smjestiti svi razdvojeni odjeli Narodnog muzeja, ali i Moderna galerija) na prostoru južno od glavnog gradskog kolodvora prema

Zgrada Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu, snimljena oko 1890.; središnji prostor još ne služi za muzejske potrebe. Foto: Fototeka Muzeja grada Zagreba

Savi¹⁸. Dakako, izgradnju i objedinjavanje prekinuo je Drugi svjetski rat, sveopća destruktivna sila 20. stoljeća¹⁹.

SLIČNOSTI PRI OSNUTKU MUZEJA ZA UMJETNOST I OBRT TE TRGOVAČKO -OBRTNOG MUZEJA

Tijek osnutka i točke otpora koje smo utvrdili u projektu Narodnog muzeja zamijetili smo djelomice i u slučaju Muzeja za umjetnost i obrt. Podsjećamo, dok koncept narodnih muzeja predstavlja za prostor srednje i istočne Europe muzejski diskurs reprezentativan za prvu polovicu 19. stoljeća, koncept muzeja za umjetnost i obrt karakterizira definitivno drugu polovicu stoljeća. Danas je već dobro poznato i publicirano nastojanje našeg velikog devetnaestostoljetnog kulturnog djelatnika Ise Kršnjavoga da osnuje muzej za umjetnost i obrt, dakako, spojen s obrtnom školom. Jer, to je izvorni koncept ove vrste muzeja - prikupljanje i izlaganje, zbirki obrtnina, tehnoloških te umjetničkih zbirki uključujući modele, odljeve, kopije i tlocrte,

a sve u službi nastave na obrtnoj školi, te pouke građanstva o umjetničkom i kućnom obrtu.

Kršnjavi je sam muzej osnovao već 1880. u privatnom stanu, da bi mu tijekom dva desetljeća osigurao funkcionalno izgrađen prostor u Bolléovoj zgradi na Kazališnom trgu. Upozoravamo ovom prigodom kako i njegova prostorna organizacija s muzejem u sredini ili u jezgri, okruženim internatom i nastavnim prostorijama, govori o poštovanju izvornog koncepta tadašnjih muzeja za umjetnost i obrt. U trenutku kad je moglo doći do smještanja skupljenih zbirki i njihova korištenja u službi pouke budućih zagrebačkih obrtnika, osnovan je ženski licej u gradu i Kršnjavi kao tadašnji ministar prosvjete morao mu je osigurati prostor. Nije bilo druge nego ustupiti Muzejski prostor školi. Kad je stalni postav 1909. godine napokon otvoren, pokazalo se, kako je lijepo rekla Olga Maruševski, da je "zakasnio, ne dospijevši izvršiti svoju zadaću u funkciji promicatelja

suvremenog obrta”²⁰. A na pomolu je zapravo bio i novi koncept takvih muzeja, koncept koji je te ustanove, rođene i organski povezane s obrtnim školama, pretvarao u samostalne umjetničke, pa i kulturno-povijesne ustanove. Zagrebačkom se muzeju za umjetnost i obrt to dogodilo nakon Prvog svjetskog rata.

Vratimo se ipak nakratko člancima i dnevniku Kršnjavoga koji su nam bili izvor podataka o razlozima odgode osnutka i pravog zaživljavanja muzeja. Otpore pozitivnim snagama ovaj put ne nalazimo u samoj vlasti, jer je Kršnjavi u jednom svom životnom trenutku bio njezinim aktivnim članom i pronašao je dobar način komuniciranja s Khuenom Héderváryjem. O tome svjedoči iznimna aktivnost Kršnjavoga kako na osnutku i izgradnji novih kulturno-prosvjetnih institucija tako i na zaštiti postojeće baštine. Čini se da je ponajviše teškoća nastajalo na razini pojedinačnog nerazumijevanja, istupa i sukoba. Djelomice k njima pripada već poznati

sukob sa Šimom Ljubićem, ravnateljem Arheološkog odjela Narodnog muzeja poradi podjele arheoloških zbirki te izlučivanja novijih obrtnina za budući specijalizirani muzej. Kršnjavi izričito tvrdi da je Ljubiću uspijevalo opozvati čak i odluke vlade koje su išle u prilog osnutka novog odjela²¹. Još je zanimljivije Kršnjavijevo iskustvo s otporima Obrtnoj školi u Zagrebu. Znakovito je njegovo sjećanje na slučajno zapaljeni krov škole smještene još u Ilici i na mnoge prolaznike koji su “klicali od radosti da će se sada škola zatvoriti. Kasnije je bilo kojekakih atentata”²². Spojimo li s navedenim i stvarni nedostatak financija dobit ćemo sliku barem nekih zapreka koje su odgodile pravodobno zaživljavanje muzeja zajedno s obrtnom školom i to unatoč postojanja muzejske zgrade. Vrlo usko povezani s muzejima za umjetnost i obrt jesu i trgovačko - obrtni muzeji, te neobične vrste koje pripadaju svijetu promicanja domaće trgovine i obrta, a ne poučavanju ili bilo kojoj drugoj muzeološkoj

*“Nositelji pozitivne moći” koji su doveli do otvorenja Trgovačko- obrtnog muzeja, 1904.
Foto: Fototeka Muzeja grada Zagreba*

zadaći. Nedavno smo istraživali postanak našega zagrebačkog, koji je, usput, jedan od rijetkih trgovačkih muzeja u Europi koji je dobio svoju funkcionalnu zgradu. I u ovom slučaju ponovio se opisani obrazac. Nakon više od dva desetljeća upornog rada na podizanju zgrade i osnutku što je (također vođeno vizijom pojedinca - Milana Krešića), taj je, zapravo zatvoreni velesajamski prostor u kojem se mogao vidjeti doseg hrvatskog obrtništva i kućnog obrta, zaživio 1904. godine u trenutku kad su slični muzeji u susjednim zemljama preoblikovali svoje aktivnosti, pa i izlučili svoje zbirke. Indikativno je da mu je stalni postav zbog nedostataka zatvoren nakon mjesec dana a novi je otvoren iduću godinu, već s potpuno promijenjenim konceptom. Naime, mala zbirka predmeta kućnog obrta prerasla je u "sjajnu etnografsku izložbu"²³ i u idućim godinama potpuno nadvladala promidžbeni i prodajni karakter trgovačko-obrtnog muzeja. Očevidno, ni ta institucija nije navrijeme zaživjela. Osim postupnog zatvaranja financijske konstrukcije koja bi napokon omogućila izgradnju funkcionalne muzejske palače, svakako je moguće uočiti i neke druge točke otpora, poput odbijanja potvrđivanja pravila muzeja 1894. godine u Budimpešti. Naime, podružnicama Ugarskoga trgovačkog muzeja na Balkanu zagrebački je bio izravnom konkurencijom. Stoga su Mađari inzistirali na uspostavi i ugarskog dijela muzeja u Zagrebu, te su odlučno odbili opasan pridjev "hrvatski" u nazivu ustanove. Za uočavanje drugih točaka otpora valjalo bi još jedanput pročitati sve priloge, dokumente i zapise osnivača Milana Krešića jednako kao i proučiti utjecaj Salomona Bergera, privatnog skupljača i spretnog proizvođača tekstila, čija je zbirka narodnog veziva znatno pridonijela promjeni koncepta Trgovačkog muzeja.

ZAKLJUČAK

Uzimajući u obzir sve dosada izneseno moguće je zaključiti sljedeće. Od četiriju zagrebačkih muzeja i galerija nastalih tijekom 19. odnosno početkom 20. stoljeća pokazalo se da nastanak triju pokazuje zajedničke elemente i vodi uspostavi svojevrsnog obrasca obrasca koji je daleko od toga da ga nazovemo jednostavnim i kontinuiranim²⁴. Osnutak je zaostajao i u trenutku formalnoga ili stvarnog zaživljavanja (odobrenje pravila, otvaranje stalnog postava), promijenio bi se koncept muzeja i došlo bi do promjene. Prvobitno zamišljeni muzeji nisu imali ni prilike postati tradicionalnim ustanovama, a već je dolazilo do promjene koncepta i stvaranja nove ustanove na temelju nove interpretacije iste strukturalne kategorije, kako bi rekao P. van Mensch²⁵. On govori i o tri načina na koji se može nastaviti život tradicionalne i već istrošene ustanove. Takva ustanova može:

1. postaviti si nove zadatke,
2. raspasti se na niz više ili manje specijaliziranih ustanova,
3. biti zamijenjena novom institucijom.

A to se upravo dogodilo sa zagrebačkim muzejima. Muzej za umjetnost i obrt počeo si je nakon konačnog otvorenja stalnog postava postupno postavljati nove zadatke - ne više služiti Obrtnoj školi već spašavati, čuvati i izlagati umjetničke i obrtničke predmete kao svjedočanstva prošlosti. Narodni se muzej u trenutku odobrenja pravila prostorno razdvojio isprva na dva, a kasnije i na više specijaliziranih odjela, dok je Trgovačko-obrtni muzej za manje od petnaestak godina potpuno zamijenio Etnografski muzej. Dakle, prekidi i preobrazbe prave su ključne riječi opisa nastanka prvih muzeja u Zagrebu. Očevidno je do njih dovela čitava mreža otpora i pokušaja isključivanja kreativnih snaga i one pozitivne

moći koja bi pomogla pravodobnom zaživljavanju muzejskih ustanova od presudne važnosti za oblikovanje nacionalnog identiteta. U ovom trenutku čini nam se da opisani odnosi snaga i točke otpora nikako nisu imanentni svijetu muzeja, već ih je moguće zapaziti i u ostalih obrazovnih i kulturnih institucija (škole, knjižnice, služba za zaštitu baštine). No, ako je uporabljivost povijesne muzeologije prvenstveno u tome da omogućiti izbjegavanje negativnih iskustava prošlosti²⁶, onda valja reći da će se već i registriranje spomenutih odnosa i točaka otpora moći korisno upotrijebiti, a predloženi obrazac nastojati izbjeći. Primjerice, zamjetili smo ga danas na primjeru osnutka Vojnog muzeja u Zagrebu. Ova ustanova u začetku potaknuta je razumljivom potrebom dokumentiranja Domovinskog rata odnosno obrane suvereniteta novonastale države. Stručnjacima koji vode taj projekt trebalo bi biti jasno da se njihov trenutačni rad ne smije usmjeriti samo na prikupljanje građe, već i na osmišljavanje, pa i mijenjanje, početnog koncepta kako bi spremni dočekali trenutak stvarnog zaživljavanja²⁷. A možda im dobro posluži i promišljanje o točkama otpora koje kočće realizaciju muzeja. Ponavljamo, ovakav pogled inspirirale su misli M. Foucaulta i samo njemu zahvaljujemo ponudeni tip znanja o nastanku muzeja u Zagrebu, no ne u smislu zakona i faktografije, već u smislu moći²⁸.

Bilješke:

¹Foucault, M. *Znanje i moć*. Zagreb: Globus, Zavod za filozofiju, 1994, str. 171.

²Foucault, M. Nav. dj, str. 133.

³Hooper-Greenhill, E. *Museums and Shaping of Knowledge*. London and N. Y: Routledge, 1993, str. 8.

⁴Mogućnost postojanja obrasca prvi put je uočena i predložena javnosti prigodom istraživanja muzeološkog programa i arhitekture Trgovačko-obrtnog muzeja u Zagrebu. Vidi prilog Z. Jurića i Ž. Vujić idućem broju "Etnografskih istraživanja".

⁵Buličić, S. *Začeci muzeološke djelatnosti u Dalmaciji*. Informatica museologica, br. 4, 1984, str. 9-10.

⁶Bulić, F. *Razvoj arheoloških istraživanja i nauka u Dalmaciji kroz zadnji milenij*. Zbornik Matice hrvatske. Zagreb, 1925, str. 106.

⁷Višekratno zagledanje u magistarsku radnju S. Buličić pokazalo je da je ona podatak bez provjere i vraćanja izvornim dokumentima preuzela od Šime Ljubića.

⁸Tako su, primjerice, liječnici i putopisci Spon i Wheler pojam *musaeum* upotrijebili za lapidarij Franje Dragazza u Trogiru i to u svojoj knjizi "*Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grece et du Levant*", objavljenoj 1678 godine.

⁹Šidak, J. *Hrvatski narodni preporod - Ilirski pokret*. Zagreb:ŠK, Stvarnost, 1990, str. 33.

¹⁰Rukopis S. Brusine "*Pedeset-godišnjica narodnog muzeja u Zagrebu*", 1896. Brusinina ostavština, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, str. 17-18

¹¹Citati su uzeti iz glasovita Gajeva članka "*Društvo prijateljah narodne izobraženosti ilirske*", objavljenog u 33. broju Danice ilirske iz 1836. godine (str. 130-131).

¹²Više o Društvu vidi u prilogu J. Kolanovića "*Kontinuitet u stvaranju hrvatskih nacionalnih kulturnih ustanova*". "Naš museum". Zbornik radova. Zagreb, 1998, str. 17-2.

¹³Brusina, S. Navedeni rukopis, str. 35

¹⁴Tu svojevrsnu borbu za primat u stvaranju zbirki i organizaciji Muzeja moguće je djelomice nazrijeti i u prilogima Srećka Ljubljanića i Ele Jurdane, objavljenim u spomenutom zborniku "Naš museum".

¹⁵Brusina, S. Nav. rukopis, str. 36.

¹⁶Brusina, S. Nav. rukopis, str. 44. Istovremeno dozvoljavamo da je ovom opisu Sabljarovih zbirki pripomoglo i Vukotinovićevo upoznavanje sličnih zbirki u Beču i Grazu, jednako kao i savladavanje osnova geologije.

¹⁷Dokumenti su doneseni u "Muzeologiji" br. 28 koja je u cijelosti posvećena Mijatu Sabljaru.

¹⁸Han, V. *Pitanje muzejskih zgrada u Zagrebu*. Obzor, br. 118, 1939.

¹⁹Prema riječima dr. sci. Josipa Balabanića i prigodom posljednje proslave 150-godišnjice osnutka Muzeja čuli su se glasovi u prilog potrebe izgradnje kompleksa zgrada i vraćanja krovnog imena Hrvatski narodni muzej. Čini nam se kako danas više nema razloga za to. Napokon, da su zbirke muzeja - sljednika strojno obrađene i dostupne preko Web-a ili nekog drugog mrežnog servisa, fundus zagrebačkog Narodnog muzeja mogli bismo rekonstruirati kako i dolikuje početku III tisućljeća - virtualno. Jer to je upravo zadaća novih tehnologija u okruženju muzeja - prezentirati i komunicirati ono što u stvarnom muzeju nismo pokazali korisnicima.

²⁰Maruševski, O. *Iso Kršnjavi kao graditelj*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti SRH, 1986, str. 114.

²¹Kršnjavi, I. *Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba*. IX poglavlje. Zagreb, 1905.

²²Kršnjavi, I. Nav.dj. Poglavlje XII.

²³Naš trgovačko-obrtni muzej. Obzor, 1905, br. 128, str. 2

²⁴Jedina ustanova koja izlazi iz ove grupe jest Strossmayerova galerija starih majstora i valjat će odgovoriti zašto je njen osnutak išao drugačijim tijekom.

²⁵Maroević, I. *Uvod u Muzeologiju*. Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993, str. 73.

²⁶Maroević, I. Nav.dj, str. 12.

²⁷Uz gred spominjemo kako vojni muzeji u svijetu nastoje promijeniti čak i svoje nazive (negativna aura oružja, sukoba, ratovanja), a kamo li ne i muzealne koncepte.

²⁸Parafraza Foucaulta. Napokon, valjanost uporabe njegova genealoškog pristupa i na teme povijesne muzeologije, na svoj je način potvrdilo i izlaganje mr. D. Peić Čaldarević o Narodnom muzeju u Zagrebu, uspostavljeno na faktografiji i inzistiranju na kontinuiteta. Nakon njega slušateljstvo je moglo dobiti sliku o muzejskoj ustanovi koja egzistira još i danas. No, stvarnost je ipak nešto drugačija.

Zahvala:

Zahvaljujem Muzeju grada Zagreba na ljubaznoj dozvoli korištenja fotografija.

THE MODEL FOR THE FIRST MUSEUMS IN ZAGREB

The author tried to effectively apply the views of M. Foucault concerning history and power in interpreting certain historical phenomena concerning museums in Croatia. She critically reassessed the forerunners of public museums in our country, and specifically the case of the Archbishop's Museum in Split, which was unjustly considered to be the first museum in Croatia. The idea for creating the National Museum in Zadar was seen as a regional project that was consciously supported by foreign authority. However, most of the paper is devoted to the National Museum in Zagreb, whose holdings were aimed at presenting the cultural and natural identity of Croatia as a whole. The long time it took to establish was fraught with difficulties is described on the basis of the analysis of points of resistance to the creation of such a powerful cultural institution. At the time when it was formally recognised, its individual departments were spatially and organisationally divided so that the project of the National Museum in Zagreb was never carried out in its entirety. A similar model was also present in the example of the Museum of Arts and Crafts, which even had a functional building, but did not avoid a belated opening. A similar scenario was in play with respect to the Merchants' and Artisans' Museum, which later on became an ethnographic collection. This is to say that the late foundation and change of original concepts was the key by which we can describe the establishment of the first museums in Zagreb.